

Andreas Murray: Verdandi 130 år.

Tal vid Verdandis 130-årsjubileum 24 november 2012.

När föreningen Verdandi bildades den 23 oktober 1882 valdes Karl Staaff, 22 år, med acklamation till ordförande. Han var son till kyrkoherden i Adolf Fredriks Församling och hade växt upp i församlingshuset, Kammakargatan 30. Till vice ordförande valdes Henrik Santesson, som ingick i samma matlag som Karl. Delar av ett brev, som Henrik skickade till sin mamma samma kväll som föreningen bildades, lyder så här.

Älskade Mamma!

I afton har .. en ny förening konstituerat sig. Den afser att, oberoende af nationer och fack, bilda ett föreningsband mellan studenter af liberal färg, som intresserar sig för almänt menskliga och sociala frågor. En demokratisk klubb är den för visso icke, men den baserar sig på fullkomlig tanke- och yttrandefrihet.

Vi äro förnärvarande till antalet 20 men jag hoppas och tror att föreningen i en snar framtid skall omfata allt hvad studentkåren eger av frisinnade och intresserade. Vi ha altså samma födelsedag föreningen och jag. Måtte båda komma att göra ngt godt här i världen!

Avslutningen, ”Måtte båda komma att göra ngt gott här i världen”, anknyter till den goda delen i en moder-son-relation, och vad det kan vara att vara ung vuxen då och även idag. Samtidigt speglar den också det överhets-kyrkosammanhang som man levde i då.

Två år senare kom Strindberg till Stockholms Central för att svara i Giftas-åtalet. Han fördes av sympatisörer i hästskjuts till tingsrätten. På kuskbocken satt den 25-åriga Karl Staaff.

Sedlighetsdiskussionen

De första fem åren i Verdandis historia kallades senare för ”de tysta åren”. Men internt diskuterade man hej vilt: Rösträtt, inkomstklyftor, arvsskatt, dödsstraff, kungamakt, kvinnan ställning etc, etc.

Efter fem år bröts Verdandis tystnad utåt, det var när man anordnade den så kallade ”sedlighetsdiskussionen” i april 1887. Den diskussionen kan med dagens språkbruk sägas ha handlat om ”sex och samlevnad” med moraliska och sociala implikationer. Det handlade om familjebildning, kärlek, ”könsumgänge” och så kallade ”preventiva medel”.

Här några repliker från diskussionen, som anknyter till en fråga som följt med under hela 1900-talet och i viss utsträckning är parallell till kulturradikalismen:

Diskussionen om normalitet och mental ohälsa.

Professorn och teologen Johansson:

Jag vill erinra om Thorilds ord: ”att tänka fritt är stort, att tänka rätt är större.” Det är stort att ej erkänna någon yttre myndighet över tanken, men det är ej det största. En fjerdingsväg söderut från staden finnes ett ställe, der det tänkes mycket fritt, men

månne man är lycklig der? Vi bedja ju Gud bevara oss från att blifva sådan som dårarna.

Detta var en hänvisning till det som på 1960-talet hette Ulleråkers mentalsjukhus.

Lic Wicksell:

Att tänka fritt ät stort, att tänka rätt är större, har en talare sagt. Hvar och en måste gifva honom rätt häri, för så vidt målet är viktigare än vägen. Målet är att tänka rätt – men vägen och den enda vägen dit är att tänka fritt. Först då ALLA få tänka fritt, kan den riktiga tanken segra.

Prof Johanssons hänvisning av fritänkarna till hospitalet är ingen nyhet från hans sida. Denna tanke uttalade han redan vid senaste kyrkomötet och tillrättavisades då av prof Sahlin, men han måtte ej hava känt sig fullt övertygad genom detta bemötande. Jag kan nog förstå, att prof Johansson gärna skulle vilja ha alla fritänkare inhysta där, men de äro nu så många att även om det stode i hans makt, fruktar jag, att man ej skulle kunna bereda dem plats, eftersom utrymmet redan är i så hög grad anlitat för de många offren för det slags RÄTT-tänkeri, för vilken prof Johansson är en så framstående representant.

Unga vuxna

Föreningen drevs av unga vuxna, som här fann en plats att tänka och diskutera fritt. Genom att kritisera den överhets- och statskyrkonormalitet, som härskade, skapades ett forum för en omformulering av centrala livsfrågor, för etik och privatliv.

Verdandi blev en kraft mot utanförskapet genom att debattmässigt ställa sig utanför etablissemang, överhet, konventionell karriärism. Den inkluderade de i den rådande strukturen exkluderade, och erbjöd en miljö för en emancipatorisk process.

Kanske kan man säga att föreningens verksamhet alltid handlat om tre fundamentala värden: frihet, omsorg och rättvisa.

Verdandi dominerades av unga män, men ett mindre antal kvinnor anslöt sig och deltog. Under tidiga år och lång tid framåt var Ann Margret Holmgren en mycket viktig person i Verdandikretsen. I kraft av att hon var äldre än de flesta, kom hon att utgöra ett fundamentalt stöd för de unga männen. Hon var vid bildandet av föreningen redan 32 år gammal och således 37 när hon lyssnade på

sedlighetsdebatten. Universitetet vidtog ju åtgärder mot arrangörerna – det blev ett disciplinmål i Mindre Konsistoriet. Det riktades kraftiga angrepp i Uppsalapressen mot föreningen. I insändare kritiserades polisen för att inte ha stoppat mötet.

Polischefen svarade dock att han personligen hade övervarit mötet, men icke funnit skäl till ingripande. Flera medlemmar tvingades lämna föreningen, sedan hot uttalats hemifrån att penningbidraget till studierna annars skulle dras bort, eller att de var till skam för familjen i hembygden. I en insändare sades att verdandister inte längre var välkomna i Uppsalahemmen. Kvinnorna som lyssnade borde ha gått därifrån i protest, sades det i pressen. Situationen i staden uppfattades som hotfull mot verdandister. Ann Margret Holmgren bodde då med sin man i Villa Åsen. Under en period bildade stadens gymnastikförening vakt runt villatomten för att förhindra angrepp.

Som feminist kom Ann Margret senare att samarbeta mycket med Lydia Wahlström,

bland annat för kvinnlig rösträtt, och Ellen Key. Ellen Key i sin tur kom att ge ut många småskrifter i föreningens serie, som Ann Margret Holmgren ansvarade för mellan 1898 och 1905. Ann Margret reste runt som talare och startade sextio rösträttsföreningen ute i landet.

Låt oss ta några hopp framåt i tiden, närmast till 1908. Ytterligare ett brev från en ung vuxen, denna gång till hans pappa: Den 22-årige studenten Gunnar i Uppsala skriver:

"lösa könsförbindelser är förkastliga, men .. när det gäller verkliga kärleksförbindelser spelar äktenskapet ingen roll...jag anser nämligen att där kärlek finnes, är en förbindelse alltid anständig, den må vara utom eller inom äktenskapet."

Två år senare, vid 24 års ålder, är Gunnar Verdandis ordförande. Han hette Palme i efternamn och skulle senare själv bli pappa – bland annat till Olof.

Nu till 1920. För att hålla fast ytterligare vid unga vuxna-perspektivet, låt oss stanna för en man som var aktiv i styrelsen, först som sekreterare sedan som ordförande, från augusti 1919 till februari 1921, huvudsakligen som 23-åring. En ung man med mycket livsångest. Han hette Herbert och gifte sig så fort han slutat som Verdandi-ordförande, alltså vid 24 års ålder. Sommaren därpå var han i Paris och blev förälskad i en annan svensk kvinna där. De gör en överenskommelse om gemensamt självmord, vilket enbart hon genomför.

Herbert Tingsten har beskrivit detta själv och hur han liksom hade två delar i sin personlighet, en tuff och pigg i föreningssammanhang, en blödande, deprimerad, ständigt krisande, i annat sammanhang. Han hade två vänkretsar som inte kunde sammanföras. För hur många unga vuxna är inte detta den mest korrekta beskrivningen av ett existentiellt dilemma under denna livsperiod!

Tingsten beskriver att föreningsmötena ibland inte alls var välbesökta, i stort sett bara styrelsen kom. Man fick telefonera in folk, men man firade ryska revolutionen, marscherade runt par om par och sjöng Marseljäsen.

För dem som samlas här idag och har en ganska hög medelålder kan följande citat från Tingstens memoarer vara intressant:

"Hjalmar Öhrvall, som hade några år kvar till de sjuttio, tycktes oss urgammal. Hans skäggiga ansikte uttryckte, liksom Knut Wicksells, en nästan övermänsklig snällhet, vänlighet och barnslighet."

När Verdandis målsättningsparagraf kom att utvecklas efter andra världskriget och fick sin utformning av Torild Dahlqvist, Uppsalas Sokrates, skapades den formulering vi stannar upp för idag: "En för liberalismen och arbetarrörelsen gemensam tanketradition."

De unga vuxna studenterna kunde inte naturligt ansluta sig till radikala folkrörelser, såsom arbetarrörelsen – de var ju inte arbetare - och inte till nykterhetsrörelsen – de var ju inte alltid nyktra. De var i någon mening hemlösa. Verdandi var ingen folkrörelse, men heller inte enbart ett debattforum. Föreningen startade ju ett folkbildningsbibliotek och gav ut massor av skrifter av upplysningsart.

Viktiga årtal

Några årtal ur Verdandis historia bör också särskilt nämnas.

. I april 1914 gjorde Staaff sitt sista besök i Verdandi och talade på ett slutet möte. Han talade om hur man i hovet, vissa militära kretsar och i diplomatin hade farliga Tysklandsförbindelser som kunde försätta oss i ett tvångsläge, t.ex. vid uppror i Finland.

Mötet drog hela 200 verdandister, och lika mycket socialdemokrater som liberaler i föreningen var entusiastiska. Staaff hade inte besökt föreningen på tolv år och han hade varit osäker på hur föreningens nuvarande ungdom skulle uppta hans politik. Här påminns man om den ständiga generationsväxlingen. En socialdemokratisk verdandist siade om att Staaff skulle bli ”den förste presidenten i republiken Sverige”. Staaff verkade generad och viftade bort det.

. Ytterligare ett nedslag behöver göras, i februari 1939. I kårens tennishall i Uppsala anordnade Studentkåren ett oerhört välbesökt möte för att diskutera ”statsmakternas eventuella beviljande av inrese- uppehålls- och arbetstillstånd i riket för viss utländsk, framförallt intellektuell arbetskraft”. Den så kallade allmänheten ägde inte tillträde till detta möte. Det handlade om en handfull judiska läkare, och en stark opinion var emot att dessa skulle tas emot i Sverige. Efteråt reste en delegation av studenter till Stockholm och krävde hos stats- och socialministrarna en internationell lösning. Om detta inte var möjligt, krävde man att statsmakterna ”medverka till att Sverige i överensstämmelse med nordiska kulturtraditioner och den hållning vårt folk intog till liknande problem under och efter världskriget ger existensmöjlighet åt flyktingar”. Delegationen bestod av en representant för vardera Fria kristliga Studentföreningen, Uppsala kristliga Studentförbund, den socialdemokratiska studentföreningen Laboremus, samt Verdandi, vars ordförande just då hette Tore Tallroth.

. 1953 fick föreningen fick sin första kvinnliga ordförande, Anne-Marie Henschen Dahlqvist. Under den terminen - ofta satt en ordförande i ett halvt till ett år - uppmärksammade föreningen skandalen på Vipeholm, där förståndshandikappade barn utsattes för experiment med tandröta. Anne-Marie lever fortfarande i Uppsala, och föreningen har skickat henne en hälsning.

. 1961 startade den ny bokserien ”Verdandi-debatt”. Dess första nummer fick ett stort genomslag i vårt land och diskuterades flitigt i pressen. Det var "De två kulturerna" av C P Snow. Den var översatt av C A Wachtmeister, som också deltog i debatten. Claes-Adam avled i våras. Boken analyserar den klyfta som finns mellan naturvetenskap och humanistisk vetenskap och debatten har senare bland annat varit föremål för en akademisk avhandling 2006.

. 1964 kom ”Ateistens handbok”: I avsnittet ”Kristendom och mentalhygien” av Paul Lindblom skriver författaren: ”Det finns ett mycket intressant material från Ericastiftelsens verksamhet som chefen för Erica, Gunnar Nycander, har redovisat, där det framgår att föräldrar som i sin uppfostran gått in för att skapa skuld känslor ofta får barn med allvarliga neuroser, hur ideella och hyggliga än dessa föräldrar är.” Erica hade startat 1934 och var en del av de progressiva tendenserna i huvudstaden kring barnens utveckling och vård.

. 1966 fick den fackliga akademikerorganisationen SACO lagstadgad rätt att strejka, och utlöste omedelbart en strejk bland universitetslärarna. Verdandi protesterade mot

att denna relativa höglönegrupp drog igång dessa stridsåtgärder direkt när möjlighet gavs. Föreningen startade ett så kallat "Fritt universitet" och krävde och fick tillåtelse att använda universitetets lokaler för detta. Rektor för det fria universitetet blev Dag Victor. Seminarier och föreläsningar anordnades för att häva bortfallet från den ordinarie undervisningen. Vissa akademiska lärare kunde därigenom uppträda som strejkbrytare genom att hålla föreläsningar. En av dem var Ingemar Hedenius, som tog offentligt avstånd från höglönestrejken.

. I början av 1960-talet skedde en stadgeförändring så att posten som arkivarie togs bort. Föreningen hade och har fortfarande sitt arkiv djupt nere i källarplanet till Carolina. Arkivarie hade varit Sten Lindroth, och Stens son, Bengt, är här idag, och kommer att tala i vår. Fram till 1960 är det en god ordning på allt material, men en insats behövs för att bringa ordning på allt material de senaste 50 åren. Arkivet fullkomligt kryllar av liv, liv, liv. Så mycket protestlusta och engagemang! Så många unga vuxna som i föreningens hägn funnit en väg att hitta sin existentiella plats i tillvaron!

Framtiden

Föreningen hör utan tvekan till Uppsala. Låt oss inte släppa hoppet att den ska kunna återvända dit. Kanske har den spelat ut en del av sin roll, kanske bärs rollen nu av tankesmedjor typ Arenagruppen, som ställt sina möteslokaler till föreningens förfogande. Kanske är behovet av Verdandi större i den arabiska vårens länder, just nu i Egypten, eller, varför inte, på Malta?

Men föreningens medlemmar har anledning att lyckönska sig till att ha fått vara med i och bidra till fina och medvetandegörande sammanhang. Skål för Verdandi!

Referenser

Ronny Ambjörnsson: "Ellen Key. En europeisk intellektuell". 2012

Emma Eldelin: "De två kulturerna flyttar hemifrån. C.P.Snows begrepp i svensk idédebatt 1959 – 2005. 2006

Barbro Hedvall: "Vår rättmätiga plats". 2011

Leif Kihlberg: "Karl Staaff. Första delen. Verdandist, advokat, politiker. 1860 – 1905". 1962

Leif Kihlberg: "Karl Staaff. Andra delen. Regeringschef, oppositionsledare. 1905-1915". 1963

Ola Larsmo: "Djävulssonaten. Ur det svenska hatets historia." 2007

Svante Nordin: "Ingemar Hedenius, en filosof och hans tid." 2004

Herbert Tingsten: "Mitt liv. Ungdomsåren." 1961

Claes-Adam Wachtmeister (red): "Ateistens handbok" 1964.

Kjell Östberg: "I takt med tiden. Olof Palme 1927 – 1969". 2008